



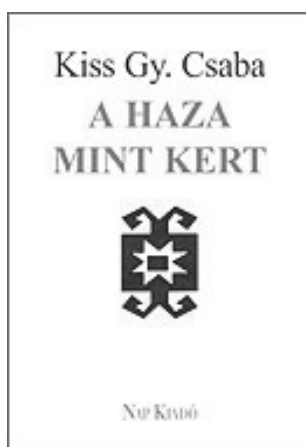
Közös kertünkről

KISS GY. CSABA: A HAZA MINT KERT



„A magyarság a kelet-európai görgetegben kerülhet hol felül, hol alul, véghelyzete nagyjából az lesz (amint az érdeke is az), ami a szomszéd népeké.”

(Németh László)



Nap Kiadó
Budapest, 2005
232 oldal, 2440 Ft

Az orosz és a német nyelvterület között a Balti-tengertől az Adriáig húzódó sáv, etnikai tarkaság, kis népek birodalmi keretekbe tagolva. Kapaszkodás az anyanyelvbe, az írott szóba, küzdelem a megmaradásért, az állami önállóságért, a jövőért. A nemzeti ébredés kora, a nemzet eszméjének elkötelezett politikusok, akiknek álmaiban megszületik a nemzetállam, s akik a birodalmi központokban is kilincselnek a szomszéd ellen. Nemzetállami koncepciók, a számba vett területen másajkú, saját nemzetállamukért küzdő népekkel. Egymásnak feszülő, a másik rovására boldogulni törekvő, végül kisemmizett nemzetek. Sorsukról birodalmak döntenek. Majd jön a XX. század, a birodalmak szétesnek, területükön a nemzetállam jelszavával új soknemzetiségű országok születnek, ismét nagyhatalmi segédlettel. Kísérlet „értelmetlenül kis népek” felszámolására, az egységes délszláv, az egységes csehszlovák nemzet (keletebbre többek között a letteket, litvánokat, észteket, ukránokat végérvényesen elnyelő, hatalmas és egységes szovjet nép) megteremtésére. Két totalitarizmus szorításában, izoláltan, le-

választva Európától, beolvasztva, majd benn tartva a szovjet blokkban, a mércét jelentő Nyugat-Európának nemcsak jóváhagyásával, hanem tevékeny közreműködésével. A szovjet birodalom azonban összeroppan, a fegyverkezési és a gazdasági versenyben alulmarad, ami új lehetőségeket nyit az itt élő népeknek. Az összetákolt államalakulatok véres háborúban vagy békében, de széthullanak, olyan nemzetek lépnek az önállóság útjára, amelyek korábban soha vagy csak igen rövid ideig rendelkeztek saját államisággal. A függetlenné vált népeken a kisebbség érzésén és a meg nem értettség sértettségén is alapuló államnacionalista gőg lesz úrrá, a szomszédokkal kívánatos együttműködés sokszor üres jelszó marad. A régióban már-már természetes a tájékozatlanság s a megfelelni akarás az új európai központban – a szomszéd rovására. Kissé leegyszerűsítve, de Közép-Európa? S az itteni kis államok nyomorúsága? Ördögi körforgás?

„Több mint két évtizede fixa ideám a közép-európai egyetértés gondolata. Minden kétségem ellenére az a meggyőződéselem ma is, hogy más út nem létezik. Csak a kölcsönös megértés útján léphetnek előbbre országaink. Ehhez persze a jelenleginél sokkal alaposabb ismeretekre volna szükség egymásról, az európai és a nemzeti illúziók kritikussabb szemléletére, a történelmi tanulságok figyelembevételére” – mondta Kiss Gy. Csaba Krakóban egy 1991 júniusában elhangzott előadásában (szövege megjelent *Nálunk és a szomszéd népeknél* című kötetében, Pécs, 1994). A másfél évtizeddel ezelőtt megfogalmazott gondolatok üzenete ma is időszzerű, ami jelzi az eltelt időszak zsákutcás kísérleteit és mulasztásait. Kiss Gy. Csaba azonban dacolva politikai irányzatokkal és ideológiákkal továbbra is következetes és tántoríthatatlan képviselője a közép-európai népek sors- és érdekközösségének.

A rendszerváltozás közép-európai helyünk és kapcsolatrendszerünk újraértékelésének és újrafogalmazásának feladatát is jelentette (volna). Éppen a Tiszatáj Most-Punte-Híd című rovata volt a szellemi párbeszéd egyik fóruma, amely történészeket, műfordítókat, irodalomtörténészeket tömörítve már 1970-ben ablakot nyitott a szomszédos országok kultúrájára. Rendszeres munkatársai között volt többek között éppen Kiss Gy. Csaba is.

A magyar értelmiség egy részének érdeklődése Közép-Európa iránt azonban, mint utóbb kiderült, átmenetinek bizonyult. „A 80-as években gyakran jártam Lengyelországban, de 1992-től megritkultak kapcsolataim. Véleményem szerint a 90-es években meggyengültek a kapcsolatok a régió országai között, amin nincs mit csodálkozni, hiszen ami népeinket összefűzte, az főleg a szovjet imperializmussal való szembenállás volt” – szövegéről egy konferencián Csordás Gábor, akinek vallomását idén nyáron a budapesti Lengyel Intézet ’56-os kiállításán olvashattuk. Kiss Gy. Csaba azonban másként vélekedik. Az ő számára a közép-európai tájékozottság és szolidaritás történelmi szükségszerűség, amelynek háttérében több száz éves közös múlt van. Létkérdés tehát, saját természetünk megismerésének is feltétele. Nem taktika, hanem életstratégia. Akarjuk vagy nem, a nagyvilág sokkal inkább hasonlónak gondol bennünket egymáshoz, mint mi magunk – figyelmeztet legutóbb kiadott esszéjében a szlovák-magyar viszony kapcsán. Mi azonban „mintha ismét az előkelő idegen fejhordozásával tekintenénk a szomszédos kis és közepes népek világára, kultúrájára. Ma már terjedőben van nálunk térségünk sajátosan korlátolt szemlélete: nyugati nyelven, nyugati szemüvegen keresztül. Mintha megismerhető és megérthető volna ez a velünk összenőtt világ a globális kultúra kódjával.”

Kiss Gy. Csaba új, három részre tagolt, 2000 és 2004 között megjelent Közép-Európa-tárgyú írásából, illetve előadásaiból összeállított kötetének egyik fejezetcíme: A himnuszok kertje. A szerző évtizedek óta kutatja a nemzet közép-európai irodalmi jelképvilágát, mindenekelőtt a nemzeti jelképverseket, szűkebben a himnuszokat (1984-ben jelent meg a tárgykörben talán első írása az *Életünk hasábjain*), amelyek nagyjából a XIX. század második harmadában, a nemzeti identitás megfogalmazásának időszakában születtek, s váltak maguk is ennek az identitásnak a formálóivá. Összehasonlító vizsgálatokkal áttekinti keletkezéstörténetüket, műfaji sajátosságait, tematikájukat, sajátos recepciójukat, azt az utat, amelynek során a nemzeti kultusz tárgyaivá váltak. Az itt élő népek birodalmi keretekben éltek, a birodalmi szimbólumokkal szemben is fel kellett mutatniuk a magukéit. Ezek a versek előbb voltak tehát nemzeti, mint állami himnuszok. Előfordult, hogy tiltották éneklésüket (Orosz-Lengyelországban pl. Józef Wybicki *Nincs még veszve*

Lengyelország kezdetű indulóját, a majdani lengyel himnuszt, vagy a Bach-korszakban Kölcsey *Himnuszát*), vagy később szövegüket (Jelena Očak horvát irodalomtörténész szavai szerint) „a politika agresszivitásának és rövidlátásának” igényei szerint akár többször is módosították. Tanulságos a története Samo Tomášik eredetileg bibliai cseh nyelven 1834-ben írt és először 1838-ben nyomtatásban napvilágot látott *Hej szlovákok* című költeményének. A szerző, a fiatal szlovák evangélikus teológus Németországba készülve utazott át Prágán, ahol megdöbbenett, hogy több német szót hall, mint csehet. A lengyel Wybicki előbb említett, 1797-ben született ismert „mazurkájának” mintájára írta meg a maga versét, amelynek aztán 1848 nyarán, a Prágában ülésezett szláv kongresszuson *Hej szlávok* változata a szláv népek közös szimbólumává vált, és a legtöbb szláv nyelvre le is fordították. A II. világháború után a kommunista Jugoszlávia állami himnusza lett mint a délszláv népek egységének kifejezője, 1992-ben pedig a Slovensky Národ című, Pozsonyban megjelenő napilap javasolta szlovák nemzeti himnusznak (A szlovák himnusza ma Janko Matúška 1844-ben papírra vetett *Villámlik a Tátra fölött* című verse.)

Az esszékötet második fejezetében kapcsolattörténeti írások követik egymást Miczkiewicz magyar recepciójáról, Krúdy Gyula elbeszéléseinek lengyel motívumairól, Fiume magyar irodalmi kultuszáról, a többnyelvű felföldi kisvárosokban a magyar, illetve a szlovák nemzeti identitás alakulásáról Mikszáth és Svetozár Hurban-Vajansky egy-egy regényének tükrében, a cseh és a szlovák irodalom klasszikusának, Ján Kollárnak Tokaj-képéről, valamint a tokaji bor lengyel útjáról. Mivel a szerző változtatások, kiegészítések nélkül közölte újra korábban megjelent írásait, ezért a magyar befogadástörténetben a lengyelség jelképének, a nemzeti függetlenség és szabadság váteszének tartott Miczkiewiczről szóló esszében nincs szó a közelmúlt egyik legnagyobb magyar műfordítói teljesítményéről, a nemrégien elhunyt Bella István *Ősök*-fordításáról. Ennek oka persze kiderül: a kötet végén megtaláljuk az írások első megjelenésének helyét és idejét, s itt olvashatjuk, hogy Kiss Gy. Csabának ez az írása éppen a Bella-fordítást tartalmazó 2002-es könyv utószavának készült. Érdemes lett volna azonban a szóban forgó kötetbe felvett írást ez esetben kiegészíteni, s nemcsak a Bella-fordítás értékelésével, hanem szót ejtve Andrzej Wajda *Pan Tadeus*ának magyar visszhangjáról, illetve szinte visszhangtalanságáról. Wajda úgy vitte filmre a lengyel nemzeti azonosságtudat kánonjához tartozó elbeszélő költeményt, hogy a kitűnő szereplőgárda szájába minden változtatás nélkül az eredeti Miczkiewicz-szöveget adta.

Közép-európai dilemmák a címe az esszékötet első fejezetének, amelyet az ismertetésben utoljára hagyunk, mert a benne megfogalmazott javaslatok továbbgondolásra ösztönöznek. „Nem érdemes illúziókat táplálni arról, hogy miképpen van jelen a mi múltunk Európa emlékezetében. Az úgynevezett nagyvilág általában nem ismeri a mi emlékezetünk helyeit, a nyugat-európai történelmi tudat – ha egyáltalán van ilyen, meglehetősen egyoldalú, a mi országainknak, nemzeteinknek mindmáig elég szerény hely jut a tablóján..., ha sikerülne megteremteni a közös közép-európai panteont emlékezetünk közös helyeinek jól megrajzolt térképével, akkor meggyőzőbb volna jelenlétünk az európai szellemi integrációban” – fogalmaz Kiss Gy. Csaba.

A nemzet mint közösségi keret nem kerülhető meg, de nincs olyan látószög, ahonnan igazságos ítéletet mondhatunk a múltról – foglal állást a szerző, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a nemzet kategóriájával kapcsolatos nyugati szemlélet nem alkalmas hely-

zetünk megértésére”. Nemzeti mítoszainknak mint a nemzet narratívumainak helyük van kulturális örökségünk palettáján. Számolni kell velük a maguk helyén, kiiktatásuk is csak egyik formája lenne a múlt mitologizálásának („A történelem számos univerzális diskurzusról bebizonyította, hogy az egyetemesség modern és fényes köpönyege alatt nincs más, mint egyszerű birodalmi-nagyhatalmi partikularizmus”). Helyezzük egymás mellé ezeket a nemzeti mítoszokat, tartsuk őket érvényesnek, de ismerjük el, hogy érvényességük nem egyetemes, csak viszonylagos, és az „empátia” tudományával elemeikből szerkesszünk közös narratívát. Képtelenség Szent István királyt a cirill-metódi mű folytatójának tekinteni? Elhelyezhető-e egy közös közép-európai panteonban nemzeti hőseink? A szlovák L’udovít Štúr, a magyar Kossuth Lajos, a cseh František Palacky és a lengyel Józef Bem például? A közép-európai emlékezet közös kalendáriuma, amelybe olyan események kerülhetnek be, mint a magyar 1956, az 1968-as prágai és pozsonyi tavasz, az 1980–81-es lengyel Szolidaritás, összeállítható-e? Megjelölhető-e az emlékezet közös helyei? – teszi fel javaslatokként is a kérdéseket Kiss Gy. Csaba. A rájuk adható feleletek azonban újabb és újabb, egyre nehezebben megválaszolható kérdésekkel szembesítenek.

Lehet-e majd egyszer a jövőben az emlékezet közös helye például Pozsony egyik szakrális pontja, amelyet a szerző most a közép-európai ellentmondások érzékeltetésére hoz fel példaként. Az egykori koronázóváros koronázási dombjáról van szó, amelyen 1897-ben felállították Mária Terézia márványszobrát, Fadrusz János alkotását. 1921-ben ledöntötték és szétverték a szobrot (cseh kezdeményezésre), majd évek múlva a helyére állították annak a Milán Rastislav Štefániknak az emlékművét, aki az I. világháború idején a „csehszlovák” érdekeket képviselte Franciaországban. A tábornok szlovák volt, tehát melléje került a cseh címerállat, az oroszlan, amelyet azonban a Tiso-féle szlovák állam eltávolított. 1952-ben a szocialista Csehszlovákiában *nemkívánatos*sá vált a burzsoá köztársaság jelképe, így a tábornok szobra eltűnt a térről. Ma a „szlovák nemzet alapító atyáinak” L’udovít Štúrnak, Jozef Miloslav Hurbannak és Michal Hodžának az 1970-es évek elején felállított emlékműve a tér díszé. Azt látjuk tehát, hogy ma ez a hely nem a közös emlékezeté, hanem az emlékezet kitörléséé és a birtokbavételé. Pozitív példa lehet viszont a lengyel-ukrán közös emlékezet helye, a lwówi-lvivi licsakovi temető – az 1918–19-ben egymás ellen harcolt lengyel és ukrán hősök parcelláival. Újraavatásáról éppen Kiss Gy. Csaba számolt be 2005 júniusában a Magyar Nemzetben megjelent jegyzetében. De az emlékezet közös helyének tekinthetjük az ő javaslata értelmében azt az aradi teret is, ahol néhány éve ismét felállították Zala Györgynek az aradi vértanúk emlékére készített szoborcsoportját, vele szemben 1848–49 román vezetőivel.

Felelősségre, kölcsönös megértési készségre, nagyfokú beleérzőképességre és sorsközösségünk tudatosítására van szükség a széleskörű tudományos együttműködés mellett ahhoz, hogy elképzelhetővé váljék a Kiss Gy. Csaba által szorgalmazott közös közép-európai jelképrendszer megfogalmazása. Fontos volna a különféle közép-európai föderációkban, konföderációkban gondolkodó politikusok munkásságának kölcsönös megismertetése (A szerző František Palackyt, Adam Jerzy Czartoryskit, Kossuthot, Jászi Oszkárt, Tomáš G. Masarykot, Milán Hodžát, Stjepan Radićot, Józef Pilsudskit sorolja fel példaként.) Az illúziótlan nemzet- és Közép-Európa-szemlélet előfeltétele, hogy az itt élő népek nemzeti ideológiáját megfogalmazó politikusok, gondolkodók művei ismertté váljanak az egész régióban. Sok a szokványos mulasztás ezen a téren, de van rosszul értelmezett ta-

pinat is. Magyarul nem hozzáférhető például a szlovák 1848 emblematikus alakjának, L'udovít Štúrnek az 1850-es évek elején papírra vetett *Das Slawenthum und die Zukunft der Welt* című politikai testamentumnak számító tanulmánya, amelyben a csalódott politikus a szlávorságot egyesítő pravoszláv Oroszországba helyezi reményét. A már említett Ján Kollár egyik legfontosabb, 615 szonettből álló „magnum opusa”, a *Slávy dcera* (a Dicsőség vagy a Szlávország leánya), amely „az európai romantikus költészet nagy alkotásainak egyike (Angyal Endrét idézi egyetértőleg Kiss Gy. Csaba) ugyancsak ismeretlen a magyar olvasó előtt. A kötetben a Kollárral foglalkozó esszében Vietórizs József fordítása mellett nyersfordítást találunk. Kollárnak a szláv kölcsönösségről írott dolgozatai szintén nem olvashatók magyarul. Kiss Gy. Csaba utal rá, hogy Németh Lászlónak legföljebb regényeit fordították le a szomszédos országok nyelvére, de a kölcsönös tájékozódást sürgető, a régió gondjait boncolgató esszéit nem. (Holott „a közép-európaiság Németh László-i fölfogása nélkül nyilván nem írta volna meg Bibó István 1945-ös tanulmányát a kelet-európai kis államok nyomorúságáról.”) A sor folytatható. Az eredeti művek szövege ismeretlen, az olvasó nem fér hozzájuk, ami akadály a tisztánlátásnak, a tényekkel történő józan szembenézésnek.

Sikerül-e közös történelmi emlékezetet formálni, közös közép-európai jelképeket teremteni? Nincs más út, és máris késésben vagyunk – mondja Kiss Gy. Csaba, aki megszólalásaival mindig arra is figyelmeztet, hogy jövőnket illetően gazdagabb történelmi örökségünk nem emel ki bennünket szomszédaink közül. Előfeltételként azonban, tegyük hozzá, a szigorú önvizsgálatot minden nemzetnek el kell végeznie. Ettől egyik sem kímélheti meg magát.

Kiss Gy. Csabának ez a negyedik esszékötete ebben a témakörben. Vár rá a feladat, hogy mint a térség egyik legkiválóbb ismerője, megírja alapkutatásokra épülő összegző művét Közép-Európáról.

Rosonczy Ildikó

